

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

Зайналов Ж.Р., Гафарова Ж.М.

Корхона молиявий ресурслари: назария ва амалиёт

Самарқанд – 2010

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институтининг УУК 2010 йил
16.06. 11-сонли қарори билан тасдиқланган ва чоп этишга тавсия этилган.
Илмий-оммабоп нашр

Тузувчилар: проф. Зайналов Ж.Р., Гафарова Ж.М

Рисолада хизмат кўрсатиш соҳа корхоналаридан барқарор молиявий ресурслар билан таъминлашни асосий йўналишлари ўз аксини топган. Асосий эътибор корхоналарни молиявий ресурсларини ташкил этиш зарурияти, уларни ташкил этиш манбалари, улардан самарали фойдаланиш орқали жаҳон молиявий инқироз оқибатларини юмшатириш борасида таклифлар ишлаб чиқаришга қаратилган. Корхоналарда унумсиз харажатларни камаййтириш йўллари ишлаб чиқишда уларга таъсир қилувчи омиллар аниқланган ва уларни оқилона тартибда бошқариш зарурияти баён этилган. Мазкур рисолада хизмат соҳа корхоналарида молиявий ресурсларни ташкил этиш ва молиявий назоратни кўрсатиш масалалари ҳам ўз аксини топган.

Умуман ушбу рисола хизмат соҳа корхоналарида фаолият кўрсатаётган молиячи мутахассисларга, иқтисодчи, менежер-молиячи каби мутахассисларга мўлжалланган. Жумладан унда олий ўқув юртлари талабалари, магистрлар, аспирантлар, докторантлар, профессор ўқитувчилар малака ошириш тингловчилари ҳам фойдаланишлари мумкин.

МУНДАРИЖА

Кириш	4
I БОБ Хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий ресурслари, уларнинг хўжалик фаолиятидаги ўрни ва аҳамияти	
1.1 Хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий ресурслари моҳияти ва аҳамияти	6
1.2 Хизмат соҳасидаги корхоналарида молиявий ресурсларини ташкил этиш манбалари, бозор иқтисодиёти шароитида афзаллиги ва камчиликлари	9
II БОБ Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида хизмат соҳасидаги корхоналарда молиявий назоратни амалга ошириш йўллари	
2.1 Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида хизмат соҳасидаги корхоналарнинг молиявий ресурсларидан самарали фойдаланиш	17
2.2 Молиявий назоратни ташкил этиш корхона барқарорлигини ошириш сифатида	24
Хулоса ва таклифлар	28
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати	30

КИРИШ

Ижтимоий йўналтирилган бозор муносабатларига асосланган эркин иқтисодиёт бир томондан жаҳон тажрибасига таянса, иккинчи томондан ўзига хослиги, бетакрорлиги билан ажралиб туради. Чунки, Ўзбекистон ўзига хос тарихга, анъаналарга урф-одатларга, сиёсий ва мафкуравий қарашларга маънавиятига эга. Ҳар қандай иқтисодиёт аҳолининг талаб ва эҳтиёжлари билан бевосита боғлиқ. Чунки ишлаб чиқарилган маҳсулот ҳам, бажарилган иш ва кўрсатилган хизматлар ҳам аҳоли томонидан истеъмол қилинади. Шундай экан замонавий иқтисодиёт ўзига хос механизмларни, ишлаб чиқаришни ва ундан самарали фойдаланишни талаб қилади. Мамлакат иқтисодиётини бошқаришда қўлланиладиган энг муҳим иқтисодий дастаклардан бири микро кўламдаги хизмат соҳаси корхоналарни хўжалик фаолияти ва улар билан боғлиқ иқтисодий-ижтимоий муносабатлар тушунилади. Ана шу муносабатлар яъни ишлаб чиқариш муносабатлари жамиятдаги ҳар қандай бошқа ижтимоий муносабатларини асосини ташкил этади. Ишлаб чиқариш хизмат соҳасидаги корхоналарини ташкил этилиши ва ривожланиб бориши мамлакатдаги аҳолини иш билан банд бўлиши ва фаровон турмуш тарзини шакллантиришга асос бўлиб хизмат қилади десак, муболаға бўлмайди. Чунки корхона инсониятни эҳтиёжларини қондиришга қаратилган жамиятни бирламчи ва асосий бўғинидир.

Шу боис мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишни таъминлаш, иқтисодиётнинг реал секторини янада ривожлантириш кўп жиҳатдан хизмат соҳасидаги корхоналарнинг молиявий ресурслар билан таъминлаш, шу асосда уларнинг молиявий барқарорлигини таъминлаш учун қулай шарт-шароит яратиш мақсадида мамлакатимизда махсус антиинқирозий дастурлар қабул қилинмоқда. Бу борада қабул қилинган қонунлар, хизмат соҳасидаги корхоналарга яратилган қулайликлар, солиқ юкининг пасайтирилиши, янги иш бошлаган хизмат соҳасидаги корхоналарни вақтинча солиқлардан озод этилиши, мамлакатда таркибий ўзгаришда қулай инвестиция муҳитининг яратилганлиги ва шу орқали жаҳон иқтисодий инқироzi оқибатларини бартараф этиш айниқса муҳим аҳамиятга эга. Ушбу мавзу доирасида илмий изланиш олиб бориш жараёнида хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий ресурсларини ташкил этиш ва улардан фойдаланиш борасида бир нарсани ёдга олиш мақсадга мувофиқдир, бозор муносабатлари шароитида корхоналарга шу жумладан хизмат соҳасидаги корхоналарига олдингидек бюджет томонидан молиявий ресурслар билан таъминланмайди, балки улар орасида молиявий ресурс, яъни пул маблағлари эркин рақобат остида шакллантирилади.

Президентимиз И.А.Каримовнинг «Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекстон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари» асарларида таъкидлаганларидек, энг муҳим вазифа- бу мамлакат иқтисодиётини модернизация қилиш ва аҳоли бандлигини оширишнинг муҳим омили сифатида ишлаб чиқаришни янада ривожлантиришдан

иборатдир"¹. Ҳозирги инқироз эҳтимол тутилаётган салбий таъсирлардан ташқари биз учун ижобий таъсирларга ҳам эга бўлиши, ҳатто янги имкониятларни ҳам вужудга келтирилиши мумкин. Жаҳон иқтисодиётида содир бўлаётган бундай шароитда мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва хизмат соҳасидаги корхоналарни молиявий ресурслар билан таъминлаш масаласи алоҳида аҳамият касб этади. Хизмат соҳасидаги корхоналарни молиявий ресурс мустақиллигини таъминлаш мақсадида давлат томонидан бир қанча имтиёзлар, қулайликлар яратилмоқда. Хизмат соҳаси субъектининг ўз тасарруфидаги барча ресурслар - молиявий, моддий, меҳнат ва пул ресурслари ҳаракати ҳамда улардан фойдаланиш самарадорлигини тўғри бошқаришни таъминланиши зарур бўлади.

¹ Каримов И.А Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йуллари ва чоралари. Тошкент. 2009

I БОБ Хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий ресурслари, уларнинг хўжалик фаолиятидаги ўрни ва аҳамияти

1.1. Хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий ресурслари моҳияти ва аҳамияти

Иқтисодий тизимнинг энг муҳим таркибий қисми ҳисобланган хизмат соҳасидаги корхоналарни молиявий барқарорлиги мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсишини таъминлашда муҳим аҳамият касб этади. Шу нуқтаи назардан хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий барқарорлигини таъминлаш, яъни мавжуд молиявий ресурслар билан боғлиқ имкониятларни аниқлаш энг муҳим иқтисодий восита жумласига киради. Хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий ресурслар тўғрисида гап борганда молиявий ресурслар тушунчасига алоҳида урғу беришимиз лозимдир. **Корхонанинг молиявий ресурслари бу-** корхона ихтиёридаги пул маблағлари бўлиб, улар жорий харажатлар ва ишлаб чиқаришни ривожлантириш учун хизмат қилувчи корхона ихтиёридаги пулга тенглаштириладиган даромадлар ва тушумлардир. Корхонанинг молиявий ресурсларнинг моҳияти шундан иборатки, улар нафақат корхонанинг иқтисодий ривожлантиришга, балки корхонада ишлайдиган ишчиларнинг иқтисодий аҳволи ва социал барқарорлигини таъминлаш учун ҳам ишлатилади. Ҳақиқатдан ҳам молиявий ресурсларни миллий иқтисодиётнинг барча тармоқларининг жадал суръатлар билан ривожлантиришдаги ўрни ва аҳамияти жуда ўлкан ҳисобланади. Чунки, жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози бораётган бир вақтда хом-ашё ресурсларини тақчиллиги ва нархи мунтазам ошиб бораётганлиги молиявий ресурслардан оқилона фойдаланиш хўжалик юритувчи субъектлар орсидagi жуда катта маъсулятли талабларни қўйилишига сабаб бўлмоқда. Бу талаблар эса хўжалик субъектларига нодир ва тикланмайдиган ресурсларимизга нисбатан хўжасизларча муносабатда бўлиш ҳуқуқини бермайди. Чунки тадбиркор ўзидаги мавжуд молиявий ресурслардан фойдаланиб табиат инъом этган табиий ресурсларни қайта ишлаб, инсонларнинг эҳтиёжига мослаб ишлаб чиқарилган товар маҳсулотини истеъмол қилиш учун бозорга чиқаради. Бозорда мавжуд шакллантирилган нархларда айрибошланади. Шу асосда тадбиркор ўзининг фаолиятини янада қайта жонлантиради, бу эса қилинган харажат ва топилган даромад ўртасидаги фарқ, яъни молиявий ресурслар эвазига амалга оширилади, шундан ҳам билишимиз мумкинки жамиятдаги барча иқтисодий муносабат у ишлаб чиқариш бўладими, хизмат кўрсатиш ҳар қайсисининг асоси бўлиб молиявий ресурслар ҳисобланади. Жамиятнинг иқтисодий салоҳияти табиий, молиявий ва меҳнат ресурсларидан фойдаланиш даражаси билан белгиланади.

Ҳозирги шароитда молиявий сиёсат олиб бориш объектив заруриятга айланганлиги республикани бозор иқтисодиётига ўтишининг дастлабки босқичида аён бўлган эди. Турли мулкчилик иқтисодиёти шароитида вужудга келган миллий иқтисодиёт тизимида пулнинг роли ошиб боради,

чунки вужудга келган бозор муносабатлари заминида ишлаб чиқариш, истеъмол, хизматлар, сотиб олиш ва сотиш, жумладан, пул ҳам турли кўринишларда сотиб олиш ва сотиш объектига айланади.

Бозор хўжалигида пул катта иқтисодий тизимда ишлаб чиқаришни ривожлантиришни таъминлайдиган асосий омил сифатида ҳаракат қилиб, турли хизматлар билан боғлиқ бўладиган тўловларни тўлашда, кредитлар билан боғлиқ жараёнларда пул, кўп мулкчилик иқтисодиётининг ривожланиши туфайли чиқарилган қимматли қоғозлар шаклида бўлиб, пул жамғармаларининг айланиши жараёнида шаклланиши ва улардан фойдаланишда ҳам намоён бўлиши мумкин.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инкирози оқибатларини бартараф этиш вазифаларининг кенг кўламлилиги, ўтиш даври иқтисодиётининг зиддиятлилиги, турли хўжалик юритиш шаклларидаги фарқлар ҳамда аҳолини ижтимоий ҳимоялаш муаммоси ижтимоий-иқтисодий жараёнларни нафақат жамият, балки алоҳида хўжалик юритиш шакллари миқёсида ҳам давлат томонидан тартибга солишни талаб этади. Бу эса хизмат соҳаси корхоналарини молиявий ресурслари ва натижаларига муҳим таъсир этувчи омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. Мазкур молиявий тартибга солишнинг долзарблиги ҳозирги шароитда янада кучаяди ва молиявий ҳолатнинг барқарорлашуви ва иқтисодий омилларни бартараф этиш шароитида хизмат соҳасидаги корхона яшовчанлигини таъминлаш ҳамда умуман молияни бошқаришнинг тегишли тизимини барқарорлаштиришга хизмат қилади.

Чет эл иқтисодчи олимлардан Д.М. Кейнс, С.Л.Брю, Д.К.Лембден, К.Р.Маконнел, М.Х.Месхон, В.Хойерлар ўз ишларида молиявий тартибга солиш муаммоси тараққий этган бозор муносабатлари шароитида ўрганилган. Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиётига ўтиш юзасидан ривожланган давлатлардаги бозор муносабатлари, тажрибалари ва уларга оид махсус иқтисодий адабиётларни атрофлича ўрганиш ва турли шароитларда улардан оқилона фойдаланишни талаб этсада, бу нарса ривожланган давлатлардаги шароитлар ва уларга хос молиявий механизмларни тулалигича кучириш ва татбиқ этишни англамайди. Айнан мана шунинг учун ҳозирги хизмат соҳасидаги корхоналарни молиявий ресурсларни ташкил этишни тартибга солиш муаммоси юзасидан махсус илмий изланиш ишлар ва амалий таклифлар зарурдир.

Ҳозирги иқтисодиётнинг ўз-ўзини тартибга солиш механизмларининг амал қилишини талаб этадики, бу нарса хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий ресурсларини бошқаришнинг қатъий марказлашган моделидан воз кечишнинг ва янги шароитда хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий ресурсларни тартибга солишнинг янги тизими амал қилишинининг асосий сабаби бўлади. Бошқаришнинг маъмурий буйруқбозлик тизимидан воз кечиш, иқтисодиётда танҳо ҳукмронликка қарши кураш, мулкни давлат тасарруфидан чиқариш ва хусусийлаштириш, ўз-ўзини ташкил этиш жараёнларининг тараққиёти, турли ташкилий-ҳуқуқий шакллардаги хизмат соҳасининг кичик бизнес корхоналари даражасида янги шароитларга мос

молиявий тартибга солиш ва бошқариш асосларининг яратилишини талаб этади.

Шундай қилиб молиявий муносабатларнинг моддий ифодаси молиявий ресурсларда ўз ифодасини топади. Молиявий ресурслар жамият хўжалик механизмида инсоннинг қон томирлари тизими каби, фаол хизмат қилади. Иқтисодиётнинг қайси жабҳасини таҳлил қилмайлик, молия масалаларига дуч келамиз.

Улар хўжалик субъектларни бюджет, банклар, суғурта ва бошқалар олдидаги мажбуриятларни бажариш учун ишлатилади. Молиявий ресурслар корхона ташкил топаётган вақтда, яъни устав капитали ташкил этилганда шаклланади. Устав капитали- бу таъсисчилар капитали ҳисобига ҳосил қилинган корхона мулкидир. Амалдаги қонунларга асосан, устав капиталининг энг кам ўлчамлари белгилаб қўйилади. Молиявий ресурслар биринчи галда асосий ва ёрдамчи фаолият натижасида олинган фойда, шунингдек ишлаб чиқарилган мулкни сотишдан тушган тушумлар, барқарор активлар, турли мақсадли тушумлар, меҳнат жамоаси аъзоларининг бадал тўловлари ва ҳиссалардан ташкил топади. Барқарор активларга устав захира ва бошқа капиталлар; ўзоқ муддатли қарзлар; корхона айланмасида доимо мавжуд бўлган кредиторлик қарзлар киради.

Молиявий ресурслар иқтисодий йўналтирилиши нуқтаи назаридан қўйидагича тавсифланади:

- асосий фаолиятни таъминловчи;
- асосий фондларни такрор ишлаб чиқаришни таъминловчи;
- айланма маблағларни шакллантирилишини таъминловчи;
- кадрларни тайёрлаш тадбирларни таъминловчи;
- ишчи ходимларни моддий рағбатлантирилишни таъминловчи;
- ижтимоий-маиший ва бошқа эҳтиёжларни қондирилишни таъминловчи;
- молиявий эҳтиёт захиралашга.

Ижтимоий маҳсулотни тақсимлаш нуқтаи назаридан қаралганда молиявий ресурслар деганда, давлат ва хизмат соҳасидаги корхоналарда ўз мақсад ва вазифалар бажариш учун тўпланадиган, тақсимланадиган ва ишлатиладиган пул шаклидаги ижтимоий маҳсулот ва миллий даромаднинг бир қисми тушунилади. Амалий нуқтаи назардан хизмат соҳасидаги корхоналарни молиявий ресурслари улар ихтиёрида бўлган жами пул шаклидаги даромадлар ва жамғармалар йиғиндисидир.

Молиявий ресурсларни жорий фаолият, кредит ресурслар, пул маблағлари резервлари билан боғлиқ бўлган ҳаражатларни қоплагандан кейин корхона ихтиёрида қоладиган пул маблағлари жамғармалари ташкил қилади. Молиявий ресурсларга маълум микдорда моддий бойликлар мос келади. Асосий ва айланма фондлар, моддий ва меҳнат ресурсларни самарали ишлатиш молиявий ресурслар ҳолатини белгилайди.

1.2. Хизмат соҳасидаги корхоналарида молиявий ресурсларини ташкил этиш манбалари, бозор иқтисодиёти шароитида афзаллиги ва камчиликлари

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқироз оқибатларини бартараф этиш шароитида хўжалик юритувчи субъектлар ўз фаолиятларини ривожлантиришда қандайдир инвестициявий вазифа ёки лойиҳани амалга ошириш ҳақида қарор қабул қилганда савол туғилади, яъни хўжалик фаолиятини молиялаштиришнинг қандай манбаларидан фойдаланиш керак? Умуман олганда, корхонани молиялаштириш манбаларини икки гуруҳга бўлиш мумкин: ички ва ташқи манбалар ҳисобидан. Шу билан бирга жалб қилинган ва қарз маблағларининг энг мақбул нисбатига оид ягона стандарт йук, чунки иқтисодиётнинг турли соҳаларида улардан турлича нисбатларда фойдаланишади, аксарият хизмат соҳасидаги корхоналар эса молиялаштиришнинг ҳар иккала турини қуллайдилар.

Хизмат соҳасидаги корхоналар фаолиятини ташқи молиялаштиришни уч асосий гуруҳга ажратишимиз мумкин.

1. Жалб қилинган маблағлар ёки инвестициялар.
2. Қарзга олинган маблағлар.
3. Беғараз ёрдам.

1-жадвал

	Афзалликлар	Камчиликлар
Жалб қилинган молиялаштириш	• Молиявий ресурсларни чекланмаган муддатга олиш мумкинлиги; • Капитални қайтариш ва фоизларни тўлаш заруриятининг йўқлиги.	• Мулкчилик ҳуқуқини ва корхона бошқарувини қўлдан бой бериш эҳтимоли; • Катта меҳнат сарфланадиган, қимматга тушадиган ва узоқ вақт кетадиган акциялар эмиссияси процедураси; • Девидентлар тўлаш зарурлиги
Қарзга молиялаштириш	• Хизмат соҳасидаги корхоналар устидан назоратни сақлаб қолиш; • Молиявий дастак Ёрдамида ўзлик капитали рентабеллигини ошириш; • Молиялаштиришнинг тезлиги.	• Маблағларни чекланган муддатга берилиши; • Олинган маблағларни фоизлар билан қайтариш зарурлиги; • Муайян ҳолатларда кафиллик ёки гаров бериш зарурлиги; • Ката меҳнат сарфланадиган, қимматга тушадиган ва узоқ вақт кетадиган облигациялар эмиссияси процедураси.

Хизмат соҳасидаги корхоналарга жалб қилинган маблағлар, акцияларнинг бирламчи ёки қўшимча эмиссияси хизмат соҳасидаги корхоналар томонидан йирик қўламли инвестициявий лойиҳаларни амалга оширишга кўмак беради. Инвестициявий лойиҳаларни улушли молиялаштириш қўйидаги асосий шаклларда амалга оширилади.

1. Молиялаштириш мақсадларини, ҳажмини, муддатини, таъминлаш мумкинлигини ва бошқа дастлабки параметрларни белгилаш;
2. Молиялаштириш мумкин бўлган манбалар рўйхатини шакллантириш;
3. Молиялаштириш манбаларини уларнинг ҳар бири қийматининг ошиб бориши тартибида қиймат кўрсаткичи бўйича гуруҳлаш;
4. Муйян молиялаштириш манбасини ҳисобга олиб ёки бир қанча манбаларни қўшиб лойиҳа самарадолигини ҳисоблаб чиқиш;
5. Нафақат лойиҳанинг самарадорлиги кўрсаткичи бўйича, балки корхона қиймати мезонини ҳисобга олган ҳолда молиялаштириш манбаларини қай тарзда энг оқилона қўшишни танлаш.

1. Жалб қилинган молиялаштириш

Акционерлашнинг инвестициявий лойиҳаларни молиялаштириш усули сифатидаги асосий афзаллигига қўйидагилар киради:

1. Жалб қилинган ресурслардан самарали фойдаланганлик учун тўловлар мажбурий тусга эга бўлмасдан, балки акционерлик жамиятининг молиявий натижаларига мувофиқ ҳолда амалга оширилади;

2. Жалб қилинган инвестициявий ресурслардан фойдаланиш муддати чекланмаган;

3. Акциялар эмиссияси инвестициявий лойиҳаларни амалга ошириш бошланганда зарур бўлган молиявий ресурслар ҳажмини шакллантириш, шунингдек дивидентларни тўлашни инвестициявий лойиҳа даромад олиш босқичига киргунча кечиктириш имконини беради;

4. Акциялар эгалари маблағларининг инвестициявий лойиҳа эҳтиёжлари учун қанчалик мақсадли фойдаланилаётганини назорат қилишлари мумкин.

Шу билан бир қаторда инвестициявий лойиҳаларни молиялаштиришнинг ушбу усули бир қатор жиддий чекловларга ҳам эга. Чунончи, Ўзбекистон акциядорлик жамияти устав жамғармасининг энг кам миқдори 400 минг АҚШ доллари ҳажмида белгиланган², бу эса акцияларни эмитентлаш ҳуқуқига эга бўлган хизмат соҳасидаги корхоналар доирасини анча қисқартиради. Акциядорлик жамияти акцияларни чиқариш тугагандан кейин инвестициявий ресурсларни қўлга киритади, бу эса вақтни, қўшимча харажатларни, корхонанинг молиявий барқарорлигини тасдиқлашни, ахборотнинг ошқора бўлишини ва х.к.ларни талаб қилади.

Акциялар эмиссияси процедураси акциялар эмиссияси проспектини тайёрлаш уни ваколатли давлат органларида рўйхатдан ўтказиш, листингдан

² Ўзбекистон Республикасининг 1996й. 26-апрелдаги 223-1-сон «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқукдарини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни 20-моддасига мувофиқ (ўзг.ва қўш.билан)

ўтиш ва бошқа операцион харажатлар билан боғлиқ. Миллий қонунчиликка мувофиқ акцияларни чиқаришда эмитент уни давлат рўйхатидан ўтказишда қимматли қоғозлар номинал қийматининг 0,01 фоизи миқдорида тўловни амалга ошириши шарт³.

Эмиссия процедурасини ўтказишда эмитент-хизмат соҳасидаги корхоналар қимматли қоғозлар бозорининг андеррайтер, инвестициявий маслаҳатчи, депозитарий ва х.к. функцияларини бажарадиган профессионал иштирокчилари хизматларига ҳақ тўлаш учун харажатлар қиладилар. Бутун эмиссия процедурасига ўртача 3-6 ой вақт кетади.

Акцияларнинг қўшимча эмиссияси корхона акциядорлик капиталининг кўпайишига олиб келади. Қўшимча эмиссия ҳақида қарор қабул қилинишни мавжуд акциядорларнинг устав капиталидаги иштироки улушини ва уларнинг даромадларини камайтириши мумкин, ҳолбуки амалдаги қонунчиликка мувофиқ⁴ олдинги акциядорлар янгидан жойлаштирилган акцияларни сотиб олишда ўзларининг улушларига пропорционал равишда афзаллик ҳуқуқига эгалар.

Бошқа ҳуқуқий-ташкилий шаклдаги хизмат соҳасидаги корхоналар маблағларини муассисларнинг ёки четдан таклиф этиладиган қўшимча муассисларнинг устав капиталига инвестициявий бадаллари, киритмалари, пайлари йўли билан жалб қиладилар. Молиялаштиришнинг ушбу усулига операцион харажатларнинг акциялар эмиссиясига қараганда камроқлиги хос, бироқ, шу билан бирга бунда молиялаштириш ҳажмлари ҳам кўпроқ чегараланган. Қолганида эса у акцияларни чиқаришга хос бўлган барча афзаллик ва камчиликларга эга.

2. Хўжалик фаолиятларини қарз маблағлари ҳисобига молиялаштириш.

Ҳар қандай бизнеснинг асосини ўзлик капитали ташкил этса-да, кўпчилик хизмат соҳасидаги корхоналар ишлатаётган қарз молия ресурслари ўзлик капитали ҳажмларидан ортиб кетади. Буни шу билан изоҳлаш мумкинки, қарз молия маблағларини жалб қилиш ва ундан фойдаланиш корхона молиявий фаолиятининг хўжалик фаолияти ҳажмларини кенгайтиришга, ўзлик капиталининг юқори рентабеллигини таъминлашга ва охир-оқибат, корхонанинг бозор қийматини оширишга имкон берадиган энг муҳим жиҳатлатларидан бири ҳисобланади.

Афзалликлари

- Қарзга молиялаштириш мулкдорларга корхона устидан назоратни сақлаб қолиш имконини беради. Мулкдорлар кредиторларга ҳисобот бермайдилар ва корхонага оид қарорларни мустақил равишда қабул қилишлари мумкин;

³ Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 22 июлдаги УРҚ-163-сон «Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида» ги Қонуни

8-моддасига мувофиқ

⁴ Ўзбекистон Республикасининг 1996 й.26-апрелдаги 223-1-сон «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонуни 21-моддасига мувофиқ (ўзг.ва қўш.билан)

- Қарзга молиялаштириш молиявий дастаклардан фойдаланиб, ўзлик капитали рентабеллигини ошириш имконини беради. Кредитлар бўйича тўланадиган фоизлар солиқ солиш базасидан чегириб ташланган ва шу тариқа корхона устав капиталининг ўзгармас микдорида ҳам унинг соф фойдасини оширади;

- Барча фойда қарзга хизмат кўрсатишга кетадиган сарф-ҳаражатлардан ташқари, корхона мулкдорлари ихтиёрида қолади.

Камчиликлари

- Қарз маблағлари чекланган вақтда берилади ва фоиз билан қайтарилиши керак. Қарз маблағлар рентабеллиги кредит бўйича фоиз ставкасидан паст бўлиб чиқса, корхона қўшимча зарар кўради;

- Агар қарздор корхонада ижобий кредит тарихи бўлмаса ёки бошқа қалтисликлари бўлса кредитор учинчи томон кафиллиги ёки гаров кўринишида кредит бўйича қўшимча таъминотни талаб қилади;

- Кредит ресурсларидан ҳаддан ташқари кўп фойдаланиш корхона банкротга учраши хавфини оширади ва тегишлича кейинги қарз олишни қимматга туширади;

Қарз маблағларини жалб қилиш шакллари корхона ўз хўжалик фаолиятининг мақсадлари ва хусусиятларидан келиб чиқиб мустақил равишда танлайди.

Қарз маблағларининг қўйидаги шакллари мавжуд:

- Пул маблағлари;
- Товар шакли;
- Лизинг;
- Бошқа шакллар;

Қарз маблағлари таркибидан келиб чиқилса, молиявий амалиётда асосий кредиторлар қўйидагилар:

- Банклар ва кредитларни пул шаклида берадиган бошқа муассасалар (кредит уюшмалари, микрокредит ташкилотлари. Бошқа хўжалик юритувчи субъектлар ва ҳ.к)

- Фонд бозори (облигациялар ва бошқа қарз, қимматли қоғозларини чиқариш ва бошқа манбалар)

Қарз маблағларининг асосий таъминотчилари:

- Тижорат банклари ва кредиторларни пул шаклида берадиган бошқа муассасалар;

- Фонд бозори;
- Бошқа манбалар.

Банк кредити ҳозирги пайтда қарз маблағларини жалб қилишнинг асосий манбаси ҳисобланади, кредит кенг мақсад йўналишларига эга ва турли шаклларда берилади.

3. Банк кредитлари

Корхона хўжалик фаолиятида молиявий ресурсларни шакллантиришда банк кредитларини жалб қилиш алоҳида аҳамиятга эга. Банк кредитларининг асосий шакллари қўйидагилар киради:

1. Банк кредити. Одатда корхонага ҳисоб-китоб касса хизматини кўрсатувчи тижорат банки томонидан берилади. Расмий жиҳатдан у таъминланмаган тўсга эга бўлсада, амалда корхонанинг дебиторлик қарздорлиги миқдори билан, шунингдек унинг ўз пул активлари ва бошқа активлар суммаси билан таъминланади, бундай активлар ҳақидаги ахборотни банк охириги ҳисобот баланси асосида олиши мумкин. Корхонага банк кредитини бериш вариантлари қуйидагилар:

а) Вақтинчалик эҳтиёжлар учун қисқа муддатли кредит-корхонага мақсадли асосда бир йилгача бўлган муддатга берилади. Ушбу кредит тури энг кўп тарқалгандир.

б) Мавсумий кредит- айланма маблағларга мавсумий эҳтиёжни таъминлаш учун берилади.

2. Контокоррент кредит- одатда банк томонидан таъминот эвазига берилади, бироқ бундай талаб мажбурий эмас. Ушбу кредитни беришда банк корхонага контокоррент ҳисобрақам очади ва унда унинг ҳам кредит, ҳам ҳисоб-китоб операциялари ҳисоби олиб борилади. Контокоррент ҳисобрақамдан кредит шартномасида белгиланган энг юқори салбий сальдодан ошмайдиган ҳажмдаги кредит манбаси сифатида фойдаланилади. Тушумлар ва тўловларни контокоррент ҳисобрақам бўйича тўловларни ҳисоблаган ҳолда амалга оширилади.

Хизмат соҳаси корхона контокоррент кредитдан ўзининг жорий эҳтиёжларига қараб фойдаланади. Банк амалиётида у қисқа муддатли кредитлашга киритилади, бироқ мунтазам пропорциялаш йўли билан ундан фойдаланиш муддатини анча чузиш мумкин. Европанинг кредитлаш амалиётида (масалан Буюк Британияда ва бошқа мамлакатларда) банк кредитининг ушбу шаклининг яна бир тури "офердрафт"дир.

3. Очиқ кредит линиялари. Қисқа муддатли банк кредитларига эҳтиёж ҳар доим ҳам ундан фойдаланишнинг муайян муддатларига боғланмаслиги сабабли, корхона кредитлаш ҳақидаги келишувни банк билан аввал кредит линиясини очиш шаклида расмийлаштириши мумкин. Кредитнинг бундай шакли корхона ва банк ўртасида кредитдан белгиланган муддат давомида ва муайян шартларда фойдаланиш ҳақидаги келишув бўлиб, унинг чегаравий миқдори олдиндан келишиб олинади. Одатда кредит линияси бир йиллик муддатгача очилади. Банк кредитининг ушбу шакли хусусияти шундан иборатки, у мажбурий контракт мажбурияти тусига эга эмас ва мижоз-корхонанинг молиявий аҳволи ёмонлашганида банк томонидан бекор қилиниши мумкин.

4. Ломбард кредити хизмат соҳаси корхона томонидан юқори ликвидли активларни (қимматли қоғозлар, талабномалар, бошқа нгу каби активларни) гаровга қуйиш эвазига олиниши мумкин. Бу ҳолда кредит миқдори гаровга берилган активлар қийматининг маълум бир қисмига мос келади.

5. Ипотека кредити хизмат соҳаси корхонанинг айланмадан ташқари моддий шаклидаги активлари ёки бутун мулкый мажмуасини гаровга олиб узоқ муддатли ссудалар беришга ихтисослашган банклар томонидан

берилади. Бунда банкка гаровга берилган мол-мулкдан корхона фойдаланишда давом этади. Корхонага таъминланманган узоқ муддатли ссудалар берилиши тухтагандан кейин ипотека кредити узоқ муддатли кредитлашнинг асосий шаклига айланади.

6. Ролловер кредити узоқ муддатли банк кредити шаклларида бири бўлиб, бунда фоиз ставкаси мунтазам равишда қайта кўриб чиқилади (яъни молия бозори конъюктурасининг ўзгариши муносабати билан перманент "қайта кредитлаш"). Европадаги ролловер кредитларни бериш амалиётида фоиз ставкаларини қайта кўриб чиқиш вақти оралиги қисқартирилиши мумкин.

7. Консорциал кредит. Банкнинг кредит сиёсати ёки қалтисликнинг юқори даражаси баъзан банкка мижоз- хизмат соҳасидаги корхонанинг катта эҳтиёжларини тўлиқ қондириш имконини бермайди. Бу ҳолда корхонага хизмат кўрсатувчи банк кредитлашга бошқа банкларни жалб қилиши мумкин (бундай кредит операцияларини юритувчи банклар уюшмаси "консорциум" деб аталади). Корхона билан кредит шартномаси тузилганидан кейин банк бошқа банклар маблағларини тўплайди ва уларни қарздорга топширади, фоизларни эса тегишлича тақсимлайди. Консещиал кредитни ташкил қилгани учун етакчи банк муйян микдорда комиссия мукофотини олади. Кредитнинг ушбу туридан кўпинча хорижий банклар маблағларини ўта йирик микдорда жалб қилишда фойдаланилади, бунда кредиторлар сифатида турли мамлакатлар банклари ҳам иштирок этиши ҳоллари кўп учрайди.

8. Бошқа кредитлаш шакллари. Бундай шакллар ичида молиявий лизинг, дебиторлар мажбуриятларини ён бериш ва бошқалар. Кредит учун ставка микдори унинг қийматини баҳолашдаги асосий белгиловчи шартдир. Кредит учун фоиз ставкаси учта асосий ўлчамлар - унинг шакли, тури ва микдори билан белгиланади.

Қўлланилаётган шаклига кўра фоиз ставкаси ва ҳисоб ставкасини ажратиш керак. Агар бу ставкалар микдори бир хил бўлса, афзаллик фоиз ставкасига берилиши керак, чунки бу ҳолда корхона тўловлари камроқ бўлади. Қўлланилаётган турига кўра қатъий қайд этилган фоиз ставкаси ва ўзгарувчан фоиз ставкаси га ажратилади. Фоиз ставкаси ўзгармас турадиган вақт фоиз даври деб аталади. Инфляция шароитида кредит жалб қилаётган корхона учун қатъий қайд этилган ставка ёки фоиз даври юқори бўлган ўзгарувчан ставка афзалроқ ҳисобланади.

4. Қарз молия маблағларининг бошқа манбалари

Қарз капиталини асосини шакллантирувчи банк ва тижорат кредитлари билан бирга, қарз маблағларини жалб қилишнинг яна бир қатор манбалари мавжуд бўлиб, улар аксарият хизмат соҳасидаги корхоналар молиявий фаолиятида сезиларли рол ўйнамайди. Бундай манбаларга қуйидагилар киради:

1. Хизмат соҳасидаги корхоналар томонидан облигациялар чиқарилиши. Ўзбекистонда корпаратив облигацияларни фақат очик акциядорлик жамиятлари шакллантирилган устав жамғармасидан ошмаган

суммада чиқариш мумкин⁵. бундан ташқари, эмитент сўнгги уч йилда рентабеллик, тўлов қобилияти, молиявий барқарорлик ва ликвидлилик бўйича ижобий кўрсаткичларга эга бўлиши ва улар аудиторлик ташкилоти ҳулосалари билан тасдиқланган, шунингдек, мустақил рейтинг баҳосини олган бўлиши керак. Облигацияларни жойлаштиришдан тушган маблағлар, одатда, стратегик ривожлантиришни молиялаштириш мақсадларига йўналтирилади. Бугунги кунда Ўзбекистонда облигациялар бозори яхши ривожланмаган. Облигациялар бозорининг умумий айланмаси 2008 йилдан 1,87 млн. АҚШ долларига тенг бўлди, 2008 йил охирида муамолада бўлган облигацияларнинг умумий ҳажми эса 15,8 млн. АҚШ долларини ташкил қилди⁶.

2. Банкдан ташқари муассасаларнинг пулли ссудалари. Пул шаклидаги қарз маблағларини жалб қилишнинг анъанавий манбалари билан бир қаторда, уларни жалб қилишнинг муқобил манбалари ҳам мавжуд. Чунончи, алоҳида молиявий эҳтиёжлар учун пулли ссудалар кредит уюшмаларидан ҳамда бошқа айрим хўжалик юритувчи субъектлардан олиниши мумкин. Бу ҳолда қарзни расмийлаштириш, унга хизмат қилиш ва қайтариш тартиби банк кредити билан бир хил. Одатда, бунда қарз молия маблағларини жалб қилиш қиймати банк кредитига қараганда бирмунча пастроқ. Айни пайтда Ўзбекистондаги кредит уюшмаларининг умумий сони 91 та.

Кичикроқ кредитларни микрокредит ташкилотларидан олиш мумкин. Микрокредитнинг микдори одатда 500-1500 минг сўмни ташкил қилади ва майда чакана савдо хизмат соҳасидаги корхоналарига ва тадбиркорларга 1 йилгача бўлган муддатга берилади. Ўзбекистонда жами 28 та микрокредит ташкилоти фаолият юритади.

3. Солиқ кредити солиқ тўловини кечиктиришдан иборат бўлиб, у муайян даврга тегишли кредит келишув билан расмийлаштирилади. Солиқ кредитини бериш муддатлари, ундан фойдаланиш мақсадлари ҳамда уни қайтариш тартиби солиқ қонунчилиги томонидан тартибга солинади.

4. Хизмат соҳаси корхона кредиторлик қарздорлигининг товарсиз шакллари. Меҳнатга ҳақ тўлаш, бюджет билан, шуъба ва бошқа ҳамкор-хизмат соҳасидаги корхоналар бўйича кредиторлик қарздорлигини фақат шартли равишда қарз молия маблағларига киритиш мумкин. Шунга қарамай, кредиторлик қарздорлиги ўз иқтисодий мазмун-моҳиятига кўра қарз молия маблағларидан фойдаланиш жараёнидир, чунки ўзлик капитали таркибига кирмайди. Тегишлича, товарсиз операциялар бўйича ички кредиторлик қарздорлиги суммасининг ҳар қандай купайтирилиши қарз молия маблағларига эҳтиёжни қондиришнинг қўшимча манбаси сифатида қаралиши мумкин. Қарзга молия жалб қилиш мулкдорларга корхона устидан назоратни

⁵ Ўзбекистон Республикасининг 2008 йил 22 июлдаги ЎРҚ-163-сон «Қимматли қоғозлар бозори тўғрисида»ги Қонуни 49-моддаси

⁶ ЎзР Давлат мулки қўмитаси қошидаги Қимматли қоғозлар бозорини мувофиқлаштириш ва назорат қилиш марказининг 2008 йил учун ҳисоботи.

йўқотмаслик имконини беради, чунки кредиторлар устав капиталида улушга эга эмас. Кредит тарихи яхши бўлганда корхона арзон кредит ресурсларини жалб қилиши ва бозорда анча катта рақобат афзаллигини қўлга киритиш мумкин. Рентабеллик юқори бўлган қарз маблағлари ижобий молиявий дастакдан фойдаланиш ҳисобига ўзлик капитали рентабеллигини ошириш имконини беради. Шу билан бир вақтда, қарз капитали улуши юқори бўлса, кредитлар қиймати ошиб кетади ва корхона учун кредит олиш анча қийинлашади, чунки қарз маблағлари улушининг юқорилиги корхонанинг банкрот бўлиши хавфини оширади.

Ўзбекистонда қарзга молиялаштиришнинг асосий манбаси банклардир, чунки қарз қимматли қоғозлар бозори яхши ривожланмаган. Акциялар эмиссияси ёки устав жамғармасига капитал жалб қилиш йўли билан олинган маблағлардан чекланмаган муддат фойдаланиш мумкин ва фоизлар тўланиши талаб этилмайди. Шу билан бирга, мулкдорлар корхона устидан назоратни қисман ёки тўла йўқотишлари мумкин, чунки уларнинг устав капиталидаги улушлари янги акциядорларнинг улушлари туфайли камайиб кетади.

Бундан ташқари, хизмат соҳасидаги корхоналар шуни ҳам ҳисобга олишлари керакки, акциядорлар умумий йиғилиши томонидан тегишли қарор қабул қилганда корхона оддий акциялар бўйича фойдадан дивидендлар тўлаши шарт, имтиёзли акциялар бўйича эса корхона ўз фаолияти натижасидан қатъий назар мунтазам дивидент тўлашга мажбур. Бунда, акциялар эмиссияси уни проспектини рўйхатдан ўтказиш учун тўловлар, қимматли қоғозлар бозорининг профессионал иштирокчилари хизматларига ҳақ тўлаш ҳаражатлари билан боғлиқ ҳамда кўп вақт талаб қилади. Инвесторларни устав капиталига тўғридан-тўғри жалб қилиш анча оддийроқ ечим ҳисобланади, аммо бу ҳолда бўлажак инвесторлар доираси анча тор чегарага эга.

Молиялаштириш усулини танлаш корхона менежменти ўз олдига қўйган аниқ мақсадларга боғлиқ. Шундай қилиб, ҳар бир алоҳида ҳолда молиявий ресурслар манбасини танлаш ҳақида қарорга келишдан олдин корхона фаолияти натижаларига таъсир кўрсатувчи барча омиллар ҳисобга олган ҳолда молиялаштиришнинг барча вариантларини таҳлил қилиш лозим.

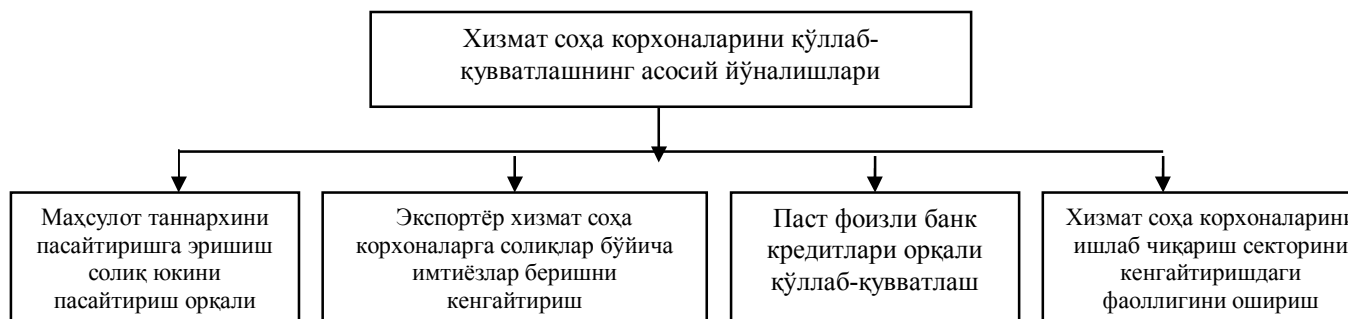
II БОБ Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида хизмат соҳасидаги корхоналарда молиявий назоратни амалга ошириш йўллари

2.1 Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози шароитида хизмат соҳасидаги корхоналарнинг молиявий ресурсларидан самарали фойдаланиш.

Президентимиз ўз асарларида инқирозга қарши чоралар дастурининг конкрет бўлимлари – белгиланган комплекс чора-тадбирлар ҳақида тўхталиб ўтиб, мазкур чора-тадбирлар орқали ҳал этилиши лозим бўлган асосий вазифаларни белгилаб бердилар.

Биринчидан – хизмат соҳаси корхоналарни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлашни янада жадаллаштириш, замонавий, мослашувчан технологияларни кенг жорий этиш. Бу вазифа авваламбор иқтисодиётнинг асосий тармоқлари, экспортга йўналтирилган ва маҳаллийлаштириладиган ишлаб чиқариш қувватларига тегишлидир. Шунга кўра, ушбу тармоқлардаги хизмат соҳасидаги корхоналарнинг бир қатор асосий йўналишлар бўйича қўллаб-қувватлашни амалга ошириш мақсадга мувофиқ дир (1-расм).

Хизмат соҳа корхоналарини молиявий қўллаб-қувватлашнинг асосий йўналишлари

1-расм.

Маълумки, мамлакатимиз етакчи тармоқларида ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик қайта жиҳозлаш, халқаро сифат стандартларига ўтиш бўйича турли муддатларга мўлжалланган дастурлар ишлаб чиқилган ва уларни изчил равишда амалга ошириб кетишида ҳам хизмат соҳа корхоналари муҳим рол ўйнамоқда.(2-жадвал).

**Ўзбекистон Республикасида ишлаб чиқилган ва амалга оширилаётган
модернизациялаш дастурлари⁷**

Модернизация дастурлари	Қабул қилинган санаси	Лойиҳалар сони		Лойиҳалар қиймати (млн. долл.)		Хорижий инвес- тиция улуши
		Жами	Хорижий инвес- тиция ишти- рокида	Жами	Хорижий инвес- тиция	
Енгил саноатни модерни-зация қилиш дастури	13.11.2006й.	66	61	466,9	452,45	96,9%
Пахтани қайта ишлаш саноатини модернизация қилиш дастури	03.04.2007й.	41	-	125.4	-	-
Қурилиш материаллари ишлаб чиқариш саноатини модернизация қилиш дастури	01.06.2007й.	36	7	343,06	160,12	46,7%
Ёғ-мой ва озиқ- овқат саноатини модернизация қилиш дастури	12.06.2007й.	63	10	32,14	2,03	6,3%
«Ўзметкомбинат» корхонасини модернизация қилиш дастури	10.07.2007й.	9	-	49,04	-	-
Кимё саноатини модернизация қилиш дастури	27.07.2007й.	30	10	209,67	108,88	51,9%
Навоий тоғ-кон металлургия комбинатини модернизация қилиш дастури	07.08.2007й.	24	1	892,1	33	37,0%
Олмалиқ тоғ-кон металлургия комбинатини модернизация қилиш дастури	09.08.2007й.	13	-	405,3	-	-
Фармацевтика саноатини	19.11.2007й.	39	5	26,47	5,1	19,3%

⁷ Каримов А.И жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. Тошкент. 2009, 55-бет

модернизация қилиш дастури						
2008-2009 йилларда автомобиль саноати хизмат соҳасидаги корхоналарини модернизация қилиш дастури	05.12.2007й.	26	9	255,06	13,57	5,3%
Қишлоқ хўжалик машинасозлигини модернизация қилиш дастури	07.04.2008й.	13	-	27,98	-	-
Жами		360	103	2833,12	775,15	38,2%

Бу ўринда мазкур тармоқ дастурларини амалга оширишни тезлаштириш вазифаси қўйилмоқда. Ўз навбатида, бу мамлакатимизнинг ҳам ташқи, ҳам ички бозорда барқарор мавқега эга бўлишини таъминлаш имконини беради. Аммо бундай чора-тадбирларни амалга оширишда хизмат соҳа корхоналарни етакчилик қилишлари зарур.

Иккинчидан – жорий конъюнктура кескин ёмонлашиб бораётган ҳозирги шароитда экспортга маҳсулот чиқарадиган хизмат соҳа корхоналарнинг ташқи бозорларда рақобатдош бўлишини қўллаб-қувватлаш бўйича конкрет чора-тадбирларни амалга ошириш ва экспортни рағбатлантириш учун қўшимча омилар яратиш, хусусан:

– айланма маблағларини тўлдириш учун хизмат соҳа корхоналарга Марказий банк қайта молиялаш ставкасининг 70 фоизидан ортиқ бўлмаган ставкаларда 12 ойгача бўлган муддатга имтиёзли кредитлар бериш;

– тайёр маҳсулот ишлаб чиқаришга ихтисослашган, хорижий инвестиция иштирокида ташкил этилган корхоналарни фаолиятини барқарор ривожлантиришда актив иштирок этиб келаётган хизмат соҳа корхоналарни ҳам улар каби бюджетга барча турдаги солиқ ва тўловлардан – қўшимча қиймат солиғи бундан мустасно – озод қилиш муддатини узайтириш;

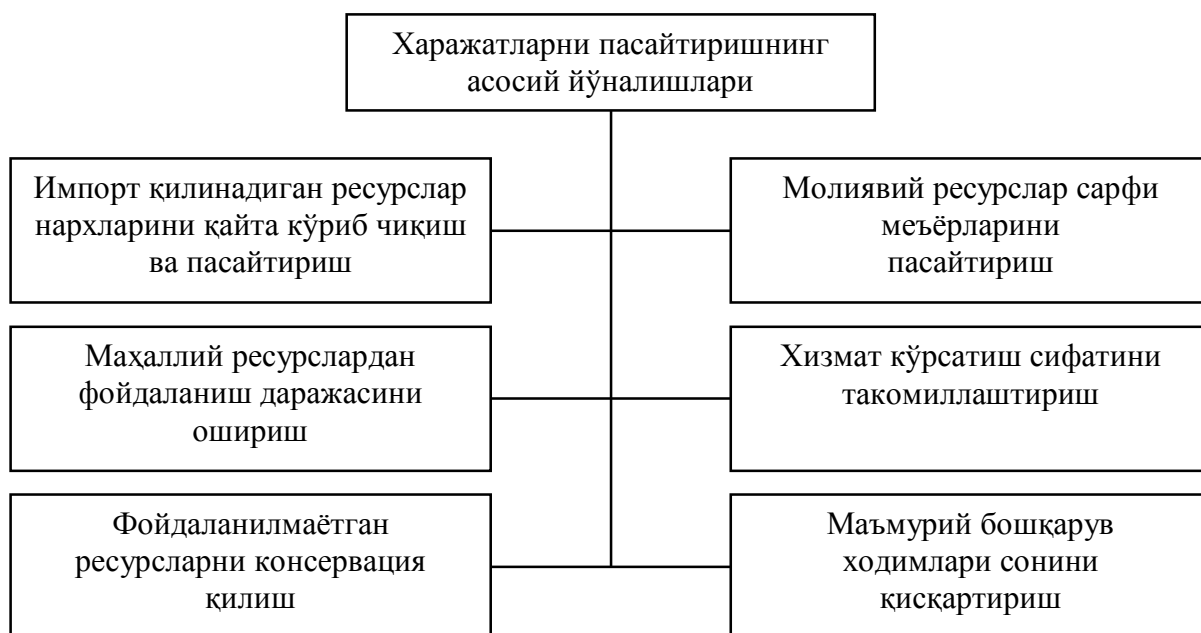
– банклар кредитлари бўйича тўлов муддати ўтган ва жорий қарзлар миқдорини қайта кўриб чиқиш, бюджетга тўланадиган тўловларнинг пенясидан кечиш ва бошқа муҳим имтиёз ва преференциялар бериш (2-расм).

Учинчидан – қатъий тежамкорлик тизимини жорий этиш, харажатларини камайтиришни рағбатлантириш ҳисобидан хизмат соҳа корхоналарнинг рақобатдошлигини ошириш.

2 - расм

Шу ўринда хизмат соҳа субъектларнинг иқтисодиётимиздаги етакчи тармоқ ва соҳаларга хизмат қилишга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш борасидаги камчилигини эътиборга олган ҳолда ҳар бир хизмат соҳасидаги корхоналар ўз фаолият йўналиши бўйича ҳаражатларни пасайтириш омиллари тўғрисида кенг ва чуқур тасаввурга эга бўлиши лозим. Умумий ҳолда, мамлакатимиз хизмат соҳасидаги корхоналарида таннархни пасайтиришнинг асосий йўналишлари сифатида қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш мақсадга мувофиқ дир (3-расм).

3 - расм. Харажатларни пасайтиришнинг асосий йўналишлари

Харажатларни пасайтиришга қаратилган чора-тадбирларни амалга ошириш юзасидан бир неча амалий тажрибалар ўтказилган. Натижада харажатларни камайтириш ва нархни оптималлаштириш учун қуйидаги усуллардан фойдаланиш муҳимлиги этироф этилган, яъни:

- импорт ресурслари нархларини қайта кўриб чиқиш ва пасайтириш;
- материаллар сарфи меъёрларини қайта кўриб чиқиш;
- локализация даражасини кучайтириш орқали харажатларни камайтириш;
- хизмат ва маҳсулотлар ишлаб чиқариш технологиясини ўзгартириш;
- фойдаланилмаётган қувватларни консервация қилиш;
- ишчилар ва ходимлар сонини оптималлаштириш.

Умумий ҳолда харажатларни оптималлаштириш орқали маҳсулот (хизмат) таннархини 17% дан 22% гача пасайтириш мумкин бўлади.

Шунингдек, ҳозирда харажатларни камайтириш бўйича белгиланган параметрларга эришиш учун раҳбар ва масъул ходимларни рағбатлантиришнинг таъсирчан механизминини ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Шу билан бирга, инқирозга қарши чоралар дастурида 2009 йилда барча турдаги энергия манбалари ва коммунал хизматларнинг асосий турлари бўйича нархларнинг кўтарилишини чеклаш, яъни уларни 6-8 фоиздан оширмаслик механизминини ишлаб чиқиш орқали юқори молиявий натижаларга эришиш ҳам молиявий ресурсларни ошириш ижобий таъсир кўрсатади.

Масаланинг яна бир муҳим томони - мазкур соҳалардаги нархлар даражасини тартибга солиш билан бир қаторда, уларнинг рентабеллигини таъминлашни ҳам эътибордан четда қолдирмаслик лозим.

Тўртинчидан – хизмат соҳаси корхоналарини модернизация қилиш, энергия истеъмолини камайтириш ва энергия тежашнинг самарали тизимини жорий этиш чораларини амалга ошириш ҳам муҳимдир.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, рақобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси ташаббуси билан амалга оширилаётган электр энергияси таъминоти тизимига хусусий операторларни жорий қилиш бўйича амалий тажриба натижаларини мисол қилиб кўрсатиш мумкин. Мазкур амалий тажрибани ўтказишдан мақсад фойдаланилган электр энергияси учун ҳисоб-китоб тизимини такомиллаштириш, истеъмолчилар ҳисоб-китобини тўғри йўлга қўйиш ҳамда истеъмол даврида электр энергияси йўқотишларни камайтиришдан иборат.

Ушбу мақсадга эришиш учун электр энергиясини тақсимлаш ва сотиш бўйича мустақил (хусусий) операторни жалб қилиш механизминини ишлаб чиқиш муҳимдир. Бунда хусусий операторни танлаш бўйича махсус комиссияси тузилиб, тариф сиёсати ва шартнома лойиҳалари қатъий келишиб олиш муҳимдир. Хусусий операторни танлаш шартлари сифатида қуйидагилар белгилаш зарурдир, яъни:

- тегишли бизнес режанинг мавжуд бўлиши;

- хўжалик юритиш фаолияти бўйича камида 2 йил иш тажрибасига эга бўлиши;

- электр энергиясини сотиш фаолияти учун камида муайян тумандаги электр энергияни истеъмол қилишнинг 3 ойлик миқдорига тенг молиявий маблағларга эга бўлиши;

- мавжуд дебиторлик қарздорликни ундиришни ўз зиммаси олиши;

- максимал баллга эга бўлиши ва шартнома тузиши;

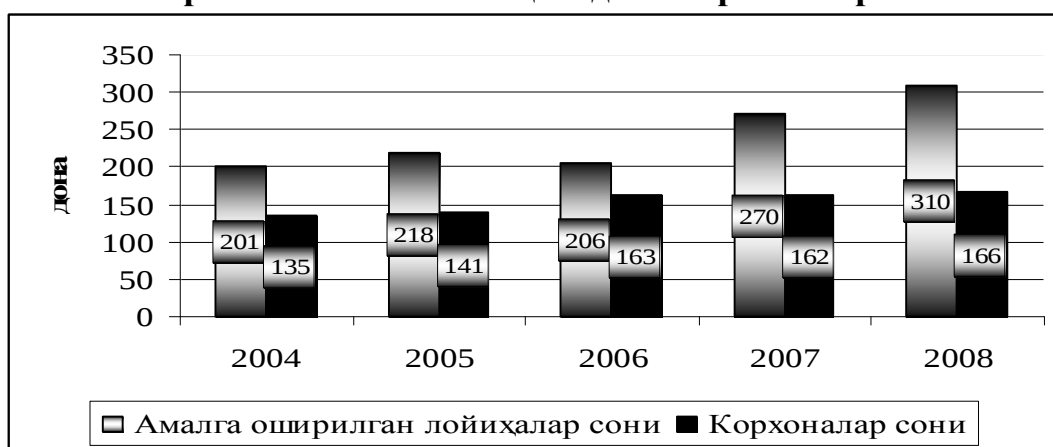
- 30% миқдоридаги олдиндан тўлов ҳамда ҳар ойнинг якунидан сўнг 30 кун давомида якуний ҳисоб-китоб ҳисоботларини амалга ошириши.

Бешинчидан – ички бозорда талабни рағбатлантириш орқали маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш молиявий ресурслар ўсишнинг юқори суръатларини сақлаб қолишда ғоят муҳим аҳамиятга эга.

Бунда ишлаб чиқаришга маҳаллийлаштириш лойиҳаларни қабул қилиш муҳимдир.(4-расмга қаралсин).

Жадвалдан кўринадики, 2004 йилда 201 та маҳаллийлаштириш лойиҳаси доирасида 135 та корхона иштирок этган бўлса, 2008 йилга келиб лойиҳалар сони 310 тага, уларда иштирок этган корхоналар сони эса 166 тага етган. Бундай корхоналар бир вақтни ўзида ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатишга мослашган бўлиб ҳисобланадилар.

Маҳаллийлаштириш бўйича амалга оширилган лойиҳалар ва уларда иштирок этган хизмат соҳасидаги корхоналар сони⁸

4 - расм

Шу боис маҳаллий аҳамиятга молик, яъни маҳаллий ишлаб чиқарувчиларни қўллаб-қувватлаш борасида ҳозирда 2009 йилга sanoat кооперация негизида тайёр маҳсулот, бутловчи қисмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастури, Ўзбекистон электротехника sanoati хизмат соҳасидаги корхоналарини модернизация қилиш ва техник қайта жиҳозлаш дастури ва бошқалар ишлаб чиқилди. Айниқса, бу вазифани бажаришда ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш дастурини кенгайтириш

⁸ Каримов А.И жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. Тошкент. 2009, 57-бет

катта ўрин тутди. Ушбу дастур доирасидаги лойиҳалар ҳажмини 3-4 баробар кўпайтиришга эришилди. (4-жадвал).

4-жадвал

2009 йилда саноат кооперацияси асосида тайёр маҳсулот, бутловчи буюмлар ва материаллар ишлаб чиқаришни маҳаллийлаштириш Дастури⁹

Кўрсаткич номи	Ўлчов бирлиги	2009 йил (мўлжал)	
		Сони	Ўсиш сурати, %
Амалга оширилган лойиҳалар сони	бирлик	1056	346,2
Хизмат соҳасидаги корхоналар сони	бирлик	364	222,0
Ишлаб чиқариш ҳажми			
амалдаги нархларда	млрд. сўм	5 736,7	185,3
солиштирма нархларда	млрд. сўм	4 861,6	189,0
Экспорт ҳажми	млн. долл.	1 101,6	133,0
Маҳаллийлаштирилган маҳсулотнинг ялпи саноат ишлаб чиқаришдаги улуши	%	18,4	
Импорт ўрнини босиш самарадорлиги	млн. долл.	4 058,6	173,3

Юқорида кўриб чиқилган асосий вазифаларнинг изчил ва оғишмай бажарилиши пировардида мамлакатимиз иқтисодиётининг янада барқарор ва юқори суръатлардаги ўсиши ҳамда жаҳон молиявий инқирозининг салбий таъсирларини камайтиришга ва корхоналарда шу жумладан хизмат соҳаси корхоналарида молиявий ресурсларни ошириш улардан самарали фойдаланиш имконини яратиб берилмоқда.

Бизнинг фикримизча хизмат соҳаси корхоналар фаолиятини ривожлантиришнинг асосий тамойиллари қўйидагилар бўлиб ҳисобланади.

1. Молиявий ресурсларни ташкил этиш тартибга солишга концептуал ёндашиш, хизмат соҳаси корхоналар фаолиятини бошқариш тизимини ташкил этиш ва уни бозор муносабатлари орқали тартибга солиш шу жараёндан келиб чиқувчи шароитларни ҳисобга олишдир.

2. Молиявий ресурсларни ташкил этишни тартибга солиш субъектларининг хизмат соҳаси корхоналар, хўжалик фаолиятига, жумладан, ресурс таъминотига мақсадли таъсир кўрсатишига қаратилмоғи лозим.

3. Хизмат соҳасида кичик бизнес фаолиятида молиявий ресурсларни тартибга солиш жараёнининг объекти сифатида молиявий

⁹ Каримов А.И жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этиш йўллари ва чоралари. Тошкент. 2009, 57-бет

ресурслар ташкил топиши ва ишлатилиши, яъни молиявий таъминоти майдонга чиқади.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози оқибатларини бартараф этиш шароитида ва у билан боғлиқ ҳолда мулкнинг давлат тасарруфидан чиқарилиши жараёнининг тараққиёти, иқтисодий амалиётда хизмат соҳаси корхоналар молиявий ресурслари шаклланиши, қимматли қоғозлар чиқариш ва улар билан боғлиқ операциялар, аъзоларининг пай ва бадал тўловлари, аҳолининг шахсий жамғармалари, лизинг операцияларининг кўлами кенгайиши, махсус ва хусусий банкларнинг яратилиши ва инвестицион фондларнинг вужудга келиши билан боғлиқ бўлган янги манбаларнинг шаклланиши ва ривожланишига олиб келади.

Молиявий маблағлар ташкил топиш манбаларининг таркиби кўпроқ хизмат соҳаси корхоналари ташкилий-ҳуқуқий шакли билан белгиланади. Бироқ, мавжуд тафавудларига қарамай, маблағларни жалб этишнинг бош манбаи сифатида ҳамон тадбиркорлик фаолиятининг натижаси ва асосий мақсади бўлган фойда майдонга чиқади.

4. Молиявий ресурсларни бошқариш ва тартибга солиш хизмат соҳаси корхоналарнинг стратегик муаммоларини ҳал этишга йўналтирилиши лозим ва бунда тартибга солиш таъсирининг асосий мақсади молиявий сармояларнинг самарадорлигини таъминлашдан иборат, чунки қўйилган маблағларнинг юқори самарадорлиги молиявий барқарорликнинг иқтисодий кафолати, рақобатли ҳозирги шароитда фаолият кўрсатувчи хизмат соҳаси корхоналар яшовчанлиги ва хўжалик фаолиятида ўз-ўзини молиялаштириш тамойилининг амалиётда рўёбга чиқишининг муҳим асосидир.

2.2 Молиявий назоратни ташкил этиш корхона барқарорлигини ошириш сифатида

Корхона ичидаги молия назоратни корхона, ташкилот ва муассаса ичида ташкил қилинган иқтисодий хизматлар амалга оширади. Назорат объекти эса, алоҳида корхонанинг молия ва ишлаб чиқариш жараёни ҳамда алоҳида корхона таркибига кирувчи тузилмавий бўлимлар ҳисобланади.

Молиявий назоратни амалга ошириш шакли қўйидагича бўлади: дастлабки, жорий ва сўнгги.

Молия назоратининг дастлабки шакли-юридик ва жисмоний шахсларнинг молия хўжалик жараёнини юргизишда муҳим аҳамият касб этиб, у корхона молия режасини ташкил қилишда, кўриб чиқишда ва тасдиқлашда, муассаса ва ташкилотларнинг даромадлар ва харажатлар сметаси, таъсис ҳужжатларини имзолашдан олдин амалга оширилиши лозим бўлган жараёнлар тартибидир. Шундай қилиб, дастлабки назорат молиявий, моддий ва меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишга ижобий шарт-шароит яратиб беради. Молиявий назоратнинг бу шакли амалдаги қонунчилик ва норматив актлар бўзилишининг олдини олишда хизмат қилади.

Жорий молиявий назорат шакли хўжалик-молия операциялари жараёни орқали молия режалари бажарилаётган пайтда қўлланилади. Ушбу шаклнинг асосий аҳамияти хизмат соҳасидаги корхоналарнинг ички хўжалик резервларини излаш ҳисобидан жамғармани оширишга таъсир қилади. Жорий молия назорати корхона, ташкилот ва мауссасаларнинг молия хизматлари орқали молия режаси бажарилаётганда, молиявий интизомлар бузилишининг олдини олиш мақсадида кундалик тадбирларни амалга оширади.

Молиявий назоратнинг сўнгги шакли-ҳисобот даври ва бутун молия йили тугагундан кейин амалга ошириладиган тадбирлар йигиндисидир. Бунда бюджетни ижро этишдаги давлат пул ресурсларини мақсадга мувофиқ, ҳаражат қилинганлиги, корхона ва ташкилотларнинг молия режасининг бажарилганлиги ҳамда бюджет муассасалари сметасининг бажарилиши натижалари текширилади. Сўнгги молия назорати дастлабки молия назорат шакли ўзаро боғлиқликдадир, чунки сўнгги назорат дастлабки назорати базасида амалга оширилади.

Молия назорати амалга ошириш усуллари бўйича ҳам фарқланиб, у қўйидаги усулларга бўлинади: текшириш, таҳлил ва тафтиш.

Текшириш усули орқали, ҳисобот, баланс ва ҳаражат ҳужжатлари асосида корхона молия-хўжалик фаолиятининг алоҳида масалалари кўриб чиқилади. Текшириш жараёнида молия интизомининг бузилган нуқсонлари аниқланади, натижада, мавжуд муаммоларни бартараф этиш ва салбий ҳолатларни такрорламаслиги учун чора-тадбирлар ишлаб чиқилади.

Молия назоратининг таҳлил усули муқаррар ва омилкор бўлиш лозим, чунки у даврий йиллик ҳисоботлар орқали бажарилади. Пировардида, маблағларни ҳаражат қилиш нормаси таъминланади ва режанинг бажарилиши аниқланади.

Молия назоратининг тафтиш усули корхона ва ташкилотларнинг ҳисобот давридаги молия-хўжалик фаолиятини текшириш учун қўлланилаётган энг устувор усулларида бири ҳисобланади.

Бозор иқтисодиёти шароитида товар-пул муносабатлари ривожланиши юксалади, пировардида, бир томондан, хўжалик субъекларининг ранг-баранг мулк шакллари вужудга келса, иккинчидан, молия бозорининг пайдо бўлиб ривожланишига ҳам туртки бўлади. Бундай ҳолатлар ўз ўрнида молиявий назоратнинг янги турларини вужудга келиши ва ундан самарали фойдаланишни тақозо этади. Аудиторлик-бизнинг республикамизда янги назорат органи бўлиб, у мулк шаклидан қатъий назар барча турдаги корхона, ташкилот ва муассасаларни молия-хўжалик, тижорат ва тадбиркорлик фаолиятини пуллик асосда текшириш ўтказди. Аудиторлик фирмалари- бу мустақил муассаса бўлиб, назоратнинг объективлигини таъминлашга ва унинг сифат даражасини яхшилашга таъсир кўрсатади.

Жамиятдаги иқтисодий ҳаётнинг турли хил соҳаларида ва хўжалик бошқарувидаги кўп қиррали мураккаб вазифаларни ҳал қилишда молиявий

назорат фаол иштирок этади, шунга биноан уни ташкил этиш учун маълум бир талабларни аниқлаш тақозо этади.

Молиявий назоратни амалга оширувчи субъектлар ўз мавқеидан келиб чиқиб қўйидагича фарқланади: -давлат молия назорати; -корхона ичидаги молия назорати; - жамоа молия назорати; -мустақил (аудиторлик) молия назорати.

Молиявий назорат-бутун назорат тизимининг таркибий қисми бўлиб, унинг йўналиши, давлат молия сиёсатини муваффақиятли амалга ошириш, тармоқлар иқтисодидаги барча соҳа ва бўғинларда молиявий ресурсларни шакллантириш ва самарали фойдаланишга қаратилган бўлади. Бозор иқтисодига ўтиш даврида ва бозор муносабатлари ривожланган тақдирда ҳам молиявий назоратнинг салоҳияти пасаймасдан, балки ошиб боради.

Молиявий назорат-молиянинг назорат функциясини ҳаётга татбиқ этиш кўринишида намоён бўлиб, у молиявий назоратнинг мазмуни ва йўналишини белгилаб беради. Шундай бўлсада, молиявий назоратнинг мазмуни ва йўналиши жамиятдаги ишлаб чиқариш кучлари ва муносабатларининг ўзгаришидан келиб чиққан ҳолда ўзгариб туради. Масалан, хизмат соҳасидаги корхоналарнинг хўжалик юритиш ҳуқуқларининг кенгайиши, уларнинг молиявий фаолиятини олиб боришдаги мустақиллиги, тадбиркорликнинг ранг-баранг кўринишдаги мулк шаклларининг вужудга келиши молиявий назоратнинг мазмунини бойитишга олиб келади.

Молиявий назорат- бу махсус шакл ва услубларини қўллаш орқали хўжалик юритувчи ва бошқарув органларининг молиявий фаолияти билан боғлиқ бўлган масалаларни текширишга қаратилган ҳаракатлар ва таътишлар йиғиндиси.

Молиявий назоратни тадбиқ этиш учун юқори малакали ва тажрибали мутахассислардан таркиб топган махсус орган ташкил этилади. Уларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари қонунчилик орқали қатъий регламентланган бўлади. Молиявий назорат-тармоқлар иқтисодидаги назоратнинг таркибий қисми бўлиб, у қиймат категорияси билан боғлиқдир. Молиявий назорат маълум бир соҳаларда қўлланиб, ўзига хос мақсадли йўналишига эга. Молиявий назоратнинг объекти бўлиб, унга молиявий ресурсларнинг ҳаракати, шаклланиши ва фойдаланишдаги тақсимлаш ва пулик жараёнлар шунингдек, тармоқлар иқтисодининг барча бўғинларидаги фонд шаклидаги пул ресурслари ҳам киради.

Молиявий назорат қўйидаги текширишларни ўзида акс эттиради:

- объектив иқтисодий қонунлар талабига риоя этиш;
- миллий даромад ва ялпи ижтимоий маҳсулот қийматини тақсимлаш ва қайта тақсимлашдаги оптималликни таъминлаш;
- давлат бюджети даромадини ташкил этиш ва ижросини таъминлаш;
- корхона, ташкилот ва бюджет муассасаларида молиявий, меҳнат ва материал ресурсларидан самарали фойдаланиш;
- хўжалик субъектларининг молиявий ҳолати ва солиқ назорати.

Молия интизомига риоя қилиш учун молиявий назорат корхона, ташкилот ва муассасалар жавобгарлиги билан узвий боғлиқликда бўлади.

Бундай жавобгарлик молия интизомини бўзган шахсга нисбатан, ҳам маъмурий кўринишида, ҳам иқтисодий усулда бўлиши мумкин. Иқтисодий усул билан таъсир кўрсатиш муайян молия санкциялари орқали амалга оширилади.

Молиявий жавобгарликни кучайтириш, бир томондан, молиявий назоратнинг таъсирини юксалтиришда қўлланилаётган молиявий санкциялар миқдорини камайтиришни талаб қилса, иккинчи томондан уларнинг самарадорлик даражасини оширишни талаб этади.

Хулоса ва таклифлар

Миллий иқтисодиётнинг барча тармоқлари жадал суръатлар билан ривожланиб, мамлакатимиз истеъмол буюмлари ва товарлари билан ўзини-ўзи таъминлайдиган мамлакатга айланди. Жаҳонда ҳом-ашё ресурсларининг танқислиги ва нархи мунтазам ошиб бораётган ҳозирги шароитда бу катта ижтимоий-иқтисодий аҳамиятга эгадир. Бу эса бизга нодир ва тикланмайдиган ресурсларимизга нисбатан хўжасизларча муносабатда бўлиш ҳуқуқини бермайди. Президентимиз И.А. Каримов таъкидлаганидек, «...ресурсларни тежашни асло кечиктириб бўлмайдиган вазифа деб қабул қилишимиз, шунинг ҳисобидан товарлар, хизматларнинг нархини пасайтиришимиз ва иқтисодиётимизнинг ўсишини таъминлашимиз лозим».

Ўзини-ўзи маблағ билан таъминлаш ва қайта инвестициялаштириш кўрсаткичларининг нисбатан паст бўлиши оқибатида хизмат соҳасидаги корхоналарда фойдаланилаётган асосий фондларнинг катта қисми жисмоний ва маънавий жихатдан эскирган бўлиб, уларни зудлик билан алмаштириш зарурияти вужудга келган.

Ҳозирги жаҳон молиявий-иқтисодий инқироzi шароитида хизмат соҳа корхоналарини қўллаб-қуватлаш жуда муҳим ҳисобланади. Иқтисодиётни модернизациялаш ва хизмат соҳа корхона молиявий ресурсларни таъминлаш бўйича янги йўлларни топиш, таннархни пасайтирганда унинг сифатини йўқотмаган ҳолда, яъни ҳом-ашёларни маҳаллий ҳом-ашёдан фойдаланиш, таннархни ҳисоблашни қайта кўриб чиқиш орқали амалга оширилди. Бу борада янги техника технологияларни жорий қилиш, малакали кадрларни жалб қилиш орқали мақсадга эришиш мумкин. Энг асосийси электроэнергиядан оқилона фойдаланиш ва модернизация қилиш муҳимдир. Булардан ташқари давлат томонидан хизмат соҳасидаги корхоналарни қўллаб-қувватлаш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Улардан экспортга маҳсулот ишлаб чиқарувчи хизмат соҳасидаги корхоналар банклар томонидан бериладиган кредит ставкаларини камайтириш, солиқ юки бўйича имтиёзлар бериш, инқироз шароитида маҳаллий бозорни қўллаб-қувватлаш асосан аҳолига ўзимизнинг маҳсулотларимиз орқали хизмат кўрсатиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Глобаллашув мамлакатлар ривожланишида янги ақл бовар қилмайдиган қонуниятлар яратиши билан бир қаторда инсоният олдида янги муаммоларни ҳам келтириб чиқармокда. Глобал молиявий инқироз шуни кўрсатдики, барча мамлакатларга таҳдид солаётган хавфни бартараф қилиш мақсадида координация ҳамкорликни мустаҳкамлашлари, жаҳон иқтисодиётининг барқарор ривожланишини таъминлашлари лозим. Макроиқтисодий барқарорликка эришиш, келгусида иқтисодий ўсиш учун муҳим замин ҳозирлайди. Ҳар қандай миллий иқтисодиёт кенгайтирилган такрор ишлаб чиқариш, яъни ўтган йилга нисбатан кўпроқ маҳсулот ва хизматлар ишлаб чиқаришни ўз олдига мақсад қилиб қўяди. Йилдан-йилга аҳоли сонининг ўсиши, кишилар эҳтиёжларининг борган сари ортиб такомиллашиб бориши кенгайтирилган ишлаб чиқаришни шарт қилиб қўяди.

Иқтисодийнинг ривожланишини аниқлаш ва ҳисоблаш мамлакат иқтисодий тараққиётининг энг муҳим кўрсаткичи- ялпи ички маҳсулот билан боғлиқ ва у ЯИМ иш суръатларида ўз аксини топади. Ўзбекистонда иқтисодий ўсишни таъминлаш жаҳон бозорида рақобатбардош товарлар ишлаб чиқариш ҳажмининг ортаётганлиги муҳим омил бўлмоқда. Бу экспорт маҳсулот ҳажмининг 2003 йилда 124,6 фоиз, 2004 йилда 130,3 фоиз ва 2008 йилда 128,7 фоиз, 2009 йилда эса 132,3 фоиз ортишига олиб келди.

Ўзбекистонда реал секторда ишлаб чиқариш ҳажмининг барқарор ўсиши, осий капиталга киритилган инвестицияларнинг иқтисодий ўсишни таъминлаши ва хизмат ҳажми ўсишининг барқарорлашаётганлиги, агар мобилизациявий ривожланиш усулига таянилса, истиқболда ҳам мазкур тенденцияларнинг сақланиши ва ҳатто барқарор иқтисодий ўсиш суръатларининг жадаллашишини таъминлайди. Илмий изланиш жараёнида Ўзбекистон Республикасида хизмат соҳа корхоналари фаолиятини ривожлантиришда солиқ механизмини муҳим рол ўйнаши эътиборга олинган ҳолда солиқ механизмнинг ижобий таъсирини таъминлашга оид қўйидаги таклифлар берилди:

1. Хизмат соҳа корхоналардан ундириладиган солиқлар юкини янада камайтириш ва солиққа тортиш тизимини янада соддалаштириш зарур. Ушбу муаммони ҳал этиш учун хизмат соҳа корхоналардан ундириладиган солиқ, қатъий белгиланган солиқ ставкаларини пасайтириш, солиққа тортиладиган объектнинг бир қисмини агарда ушбу қисмлар инновацион хизматлар билан боғлиқ бўлса солиққа тортилмайдиган объект таркибига киритиш лозим.

2. Хизмат соҳа корхоналарни солиққа тортиш механизмини такомиллаштириш мақсадида белгиланган давр мобайнида самарали имтиёзлар берилиши орқали улар фаолиятини янада рағбатлантириш ва шу ҳисобидан солиққа тортиш стратегиясини солиқ оғирлигини камайтиришга йўналтириш зарур.

3. Хорижий мамлакатларда солиққа тортиш мақсадида кичик хизмат соҳа корхоналарни аниқлаш мезонлари ўзига хос хусусиятга эгадир. Уларни аниқлаш тартиби бевосита давлатнинг ички ва ташқи манфатларидан келиб чиқиб, ишчилар сони ва даромадлилик даражасига қараб аниқланади. Жаҳоннинг тараққий этган мамлакатлари тажрибаларини ўрганиш асосида, бизнинг мамлакатимизда ҳам ушбу муҳим жиҳатларни инобатга олиш керак.

Юқорида келтирилган барча йўналишлар хизмат соҳа корхоналарни молиявий ресурслардан таъминлашга ва улар ихтиёрида бўлган ресурслардан оқилона фойдаланиш вазифасини қўяди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси. - Т.: Ўзбекистон, 2008.
2. Ўзбекистон Республикасининг Солиқ Кодекси. - Т.: Ўзбекистон, 2008.
3. Ўзбекистон Республикасининг «Бюджет тизими тўғрисида»ги Қонуни. [\\Халқ](#) сўзи. 2000. 14 январ.
4. Ўзбекистон Республикасининг «Давлат бюджетининг ғазна ижроси тўғрисида»ги Қонуни. [\\Халқ](#) сўзи. 2004. 29 октябр.
5. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 1999 йил 3 сентябрдаги 414-сон «Бюджет ташкилотларини маблағ билан таъминлаш тартибини такомиллаштириш тўғрисида»ги Қарори. [\\Халқ](#) сўзи. 1999. 4 сентябр.
6. «Ўзбекистан Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Қонун.-Т., 1995.
7. «Ўзбекистан Республикаси банклар ва банк фаолият тўғрисида»ги Қонун.-Т., 1996.
8. Каримов И. А. Ўзбекистон - бозор муносабатларига ўтишнинг ўзига хос йўли»- Т.: Ўзбекистон, 1994. 20-бет.
9. Каримов И. А. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида. -Т.: Ўзбекистон, 2005
10. Ўзбекистон Республикаси Президентининг ПФ-3706-сонли Фармони. Йириксаноат хизмат соҳасидаги корхоналар и билан касаначиликни ривожантириш асосидаги ишлаб чиқариш ва хизматлар ўртасида кооперацияни кенгайтиришни рағбатлантириш чора-тадбирлари тўғрисида. 2006 йил 5 январь.
11. Бизнинг бош мақсадимиз - жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ этишдир. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислон Каримовнинг Олий Мажлис Қонунчилик палатаси ва Сенатининг қўшма мажлисидаги маърузаси // Халқ сўзи, 2005 йил 19 январь.
12. Каримов И.А Эришилган ютуқларни мустаҳкамлаб, янги марралар сари изчил ҳаракат қилишимиз лозим // Халқ сўзи, 2006 йил 11 февраль.
13. Каримов И.А. Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари - Т: Ўзбекистон, 2009.-56 б.
14. Каримов И.А. Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир – Т.: Ўзбекистон, 2010.
15. Абдуллаева Ш.З. Халқаро валюта-кредит муносабатлари. Дарслик.-Т.: Иқтисод ва молия, 2005.
16. Акрамов Э.А. Хизмат соҳасидаги корхоналар нинг молиявий ҳолати таҳлили. Ўқув қўлланма-Т.: Молия, 2003.
17. Бабич А.М., Павлова Л.Н. Государственные и муниципальные финансы Учебник для Вузов. - М.: ЮНИТИ, 2002.
18. Ваҳобов А., Қосимова Г. Давлат молиясини бошқариш. Ўқув қўлланма. - Т.: КИТОБ-МОЛИЯ. 2008. -287б.

19. Вахобов А., Косимова Г., Жамолов Х. Бюджет-солиқ сиёсати яхлитлиги. Ўқувқўлланма. - Т.: Иқтисод ва молия, 2005.
20. Вахобов А., Срожиддинова З., Ўзбекистон Республикасининг давлат бюджети, Ўқув қўлланма, - Т.: ТМИ, 2002.
21. Косимова Г. Ҳазначилик фаолиятини ташкил этиш. Ўқув қўлланма. - Т.: Иқтисод ва молия, 2005.
22. Косимова Г. Давлат молиясини бошқариш ислохотлари. // Жамият ва бошқарув. Тошкент. 2004. 4-сон. 46-48 бет.
23. Косимова Г. Ижтимоий-маданий соҳаларни ривожлантиришда бюджет сиёсати. Монография. - Т. «Молия», 2004. -152 б.
24. Маликов Т.С., Хайдаров Х.,Н. Бюджет даромадлари ва харажатлари. Ўқув қўлланма.-Т.: Иқтисод-молия, Т., 2007. -245 б.
25. Обидов О. Без конкурентоспособных кадров нет конкурентоспособной экономики. Экономический вестник Узбекистана. 2000.№ 8 стр 47.
26. Остонакулов М. Бюджет ҳисоби ва бюджет ижросининг назорати. Ўқув қўлланма. - Т.: Молия, 2005. -338 б.
27. Остонакулов. Бюджет ҳисоби ва бюджет ижросининг назорати. Ўқувқўлланма. -Т.: Молия, 2005.
28. Финанси предприятий. Учебник для Вузов./Под ред. Поляка Г.Б. - М.: Финансовая статистика, 2003.
29. Финансы корпораций: теория, методм и практика, Учебник./ Под ред. Ченг Ф.и др. - М.: ИНФРА-М, 2000.
30. Финансы предприятий. Учебник для Вузов/. Под ред. Колчина Н.В., и др. - М.: ЮНИТИ, 2000.
31. Финансы, денежное обращение и кредит. -2е изд. перераб. и доп. Учебник /Подред. В.К.Сенчагов, А.И.Архипов и др. -М.: ТК Велби, Проспект, 2006.
32. Хайдаров Н. Молия. Ўқув қўлланма. -Т.: Академия. 2003.
33. Интернет сайтлари:
<http://www.minfin.ru>
<http://www.mf.uz>
<http://www.byudjet.uz>
<http://www.df.ru>
<http://www.cer.uz>
<http://www.review.uz>
<http://www.uzland.uz>

